

översättas till ”den typiske läsaren” och att de individuella läsarna i själva verket är en mycket heterogen samling.

Patrik Lundell

***Uppmärksamhet. En antologi*, red. Gustav Borsgård, Jenny Jarlsdotter-Wikström, Tora Lane,
Stockholm: Bokförlaget Faethon, 2024, 212 s.**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v54i2.41092>

Som recensent av antologin *Uppmärksamhet* ska jag erkänna att jag läste baksidestexten innan jag läste själva boken. Samma text hittar man även på *Bokus* säljsida som beskrivning av boken. Det är alltså troligt att denna paratext är något som en presumtiv läsare/konsument tar del av först och som skapar vissa förväntningar på boken. Baksidestexten lyder så här i sin helhet:

Litteraturforskaren Toril Mois böcker *Språk och uppmärksamhet* (2017) och *Revolution of the Ordinary* (2017) berör båda frågor om skönlitteraturens och läsningens förhållande till uppmärksamhet. Denna antologi tar avstamp hos Moi i syfte att undersöka vad litteraturläsning kan göra för människans uppmärksamhet i en fragmentiserad samtid där olika typer av nya medier ständigt gör anspråk på vår tid och våra sinnen. När uppmärksamheten utarmas, köps upp och saluförs – vilken position har dikten, romanen och den tröga eller immersiva läsningen? Och hur kan uppmärksamhet förstås och problematiseras som vara, norm, ideal eller strävan?

Antologin samlar bidrag från nio forskare som alla närmar sig Mois böcker utifrån olika infallsvinklar.

Utifrån denna baksidestext tänker man sig en samling bidrag som verkligen satt sig in i Mois arbeten, och utifrån en gedigen redogörelse av hennes tankar själva tänker vidare om litteratur och uppmärksamhet. Antingen i Mois efterföljd eller genom initierad kritik av Moi. Det är dock inte i särskild stor utsträckning detta som boken

faktiskt erbjuder. Istället tycks Moi, eller främst vissa *fraser* hämtade från Moi, utgöra ett slags språngbräda att ta spjärn mot när skribenten resonerar om uppmärksamhet och litteratur i relation till helt andra – egna – problem och frågor än de som fick Moi att fundera på uppmärksamhet och litteratur. Ofta sker detta därtill med utgångspunkt i tanketraditioner av ett helt annat slag än den som Moi tar avstamp i. Detta fungerar på sätt och vis tämligen väl, för när skribenterna tänker själva om uppmärksamhet och litteratur blir det över lag spännande texter som belyser dessa ämnen utifrån en mångfald av perspektiv, problem, frågor, teorier, material, etc. Vi får exempelvis Katarina Båths vackra och tankeväckande läsning av Rachel Cusks *Outline*-trilogi och Karl Ove Knausgårds essä *Oavsiktligt. Om att läsa och skriva*; vi får Peter Degermans musikaliska Kittler- och Foucault-färgade meditation över uppmärksamhet, schizofreni och modernitet (där den forne Pink Floyd-medlemmen, Syd Barrett, utgör mångskiktad klangbotten och ledmotiv); vi får Anna Möller-Sibelius uppmärksamma och finmaskiga analys av Heidi von Wrights poesi; vi får Gustav Borsgårds Biesta-inspirerade kritiska utforskande av utbildningspedagogik i dialog med Jonna Bornemarks icke-vetande (parat med läsningar av Knausgård och John Ajvide Lindqvist). Här tecknas levande och brokiga mönster över hur litteratur, läsning och uppmärksamhet kan gå omlott. Moi utgör den röda tråd som förbinder denna vindlande, vida, rika tankeväv.

Jag är däremot mer osäker på vilket teoretiskt arbete Mois tankar egentligen gör på *djupet* i flera av dessa texter. Det förefaller oftare vara hennes teman än hennes filosofiska resonemang man går i dialog med. Inte minst ”det vardagliga” används och förstås på andra vis av skribenterna än av Moi själv. Denna brist på djupförståelse är en genomgående tendens i antologin, och tyvärr blir den som mest utstuderad i de texter där skribenterna tar på sig att vara som mest kritiska till Moi. Kritiken bygger därmed på missförstånd som lätt hade kunnat avhjälpas om man mer ambitiöst hade satt sig in i Mois arbeten och i den litteraturfilosofiska tradition hon tillhör. Jag ska stanna vid tre talande exempel på sådana missförstånd.

Ett hittar vi i antologins första bidrag, Anders E. Johanssons ”Akta”. Johanssons eget intresse för uppmärksamhet och skönlitteratur ligger i att, med hjälp av bland annat Walter Benjamin, påminna

om att begreppet uppmärksamhet har en historia och att det fungerar på olika sätt i skilda kontexter. Vidare påpekar Johansson klokt att uppmärksamhet i alla former inte är av godo och att det kan finnas ideologiska, disciplinerande, aspekter av uppmärksamhetsfostran som är i stort behov av ideologikritisk granskning. Han prövar också avslutningsvis att tänka ihop uppmärksamhet med begrepp som *beröring* och *trevande*, och reflekterar över hur detta kan förstås i förhållande till såväl skrifter som kroppar. Mycket gott så! Men insprängt i den framställningen finns också en kritisk ansats att visa hur Mois förståelse av uppmärksamhet minsann är en del av just den där murkna ideologiproduktionen! Moi tillskrivs här uppfattningar hon inte har. Bland annat att "Moi vill, i kontrast till Benjamin, inte ifrågasätta det givna. Hon förutsätter de existerande språkens (subjektens och gemenskapernas) avgränsningar och skriver därmed in uppmärksamheten i den givna ordningen." (s. 35–36) Vi har här den numera rätt tröttsamma missuppfattningen att Moi, liksom vardagsspråksfilosofin i stort, är konservativ och vill bevara *status quo*, såväl språkligt som politiskt. Detta stämmer inte, vilket Johansson kunde ha blivit på det klara över om han konsulterat forskning inom fältet vardagsspråkskritik och vardagsspråksfilosofi.

Ett annat exempel på grundläggande missförstånd av Moi återfinns i Tora Lanes "Poesi som uppmärksamhet och bön". Lane skriver så här:

Men frågan är till vilken grad vardagsfilosofin öppnar för ett undrande förhållande till världen och litteraturen. Den klarhet som liksom ligger i ett sunt bruk av språket som Moi framhäver som ett motgift mot en förförståelse av världen *per se*, undersöker egentligen inte vad litteraturen säger oss om uppmärksamhet. Eftersom, som hon konstaterar, skönlitteraturen är på historisk reträtt, anser hon att vilket språk som helst, även sakprosan, kan praktisera en språklig klarhet med en kärleksfull blick. Det är som om ett korrekt bruk av språket utgör en garant för en realistisk syn på världen (s. 73)

Som någon som har studerat den vardagsspråksfilosofiska traditionen i drygt tjugo år undrar jag vilka vardagsspråksfilosofer Lane har i åtanke när hon ställer sig tvekande till om deras filosofi öppnar för ett undrande förhållande till världen och litteraturen? För när det

gäller Wittgenstein, Austin och Cavell är det allmänt bekant inom det internationella tvärvetenskapliga forskningsfältet "Philosophy and Literature" att de bereder en tämligen stor plats för sådant undrande. Hela Cavells *The Claim of Reason* (1979), det verk han är mest känd för och som Moi är djupt inspirerad av, slutar med en sådan undrande fråga. Efter att i ca 150 sidor (genom läsning av i synnerhet Shakespeares *Othello*) bemödat sig med att tänka över hur vi kan ha tillgång till andra människors inre liv, avslutar Cavell boken så här:

So we are here, knowing they [Desdemona and Othello] are "gone to burning hell", she with a lie on her lips, protecting him, he with her blood on him. Perhaps Blake has what he calls songs to win them back with, to make room for hell in a juster city. But can philosophy accept them back at the hands of poetry? Certainly not so long as philosophy continues, as it has from the first, to demand the banishment of poetry from its republic. Perhaps it could if it could itself become literature. But can philosophy become literature and still know itself? (Stanley Cavell, *The Claim of Reason. Wittgenstein, Skepticism, Morality, and Tragedy* [1979] Oxford & New York: Oxford University Press 1999, s. 496)

Dessa är inga retoriska frågor Cavell ställer. Kanske *kan* Blake hjälpa oss här. Det får vi väl se om vi läser Blake – uppmärksam och kreativt. Kanske *kan* filosofi bli litteratur och ändå förstå sig själv? (Romantikerna verkar ha satsat på den möjligheten i alla fall.)

När Lane tillskriver Moi uppfattningen att "ett korrekt bruk av språket utgör en garant för en realistisk syn på världen" är det ironiskt att det i mångt och mycket är just denna uppfattning (inom den analytiska filosofin) som vardagsspråksfilosofin vänder sig *emot*. Hade Lane läst Moi mer uppmärksam eller stiftat bekantskap med någon av de hundratals litteraturfilosofiska texter som på olika sätt drar nytta av vardagsspråksfilosofin i litteraturstudiet i en internationell kontext – som Michael Fischers *Stanley Cavell and Literary Skepticism* (1989), *Ordinary Language Criticism. Literary Thinking after Cavell after Wittgenstein*, red. Dauber och Jost (2003), *The Literary Wittgenstein*, red. Gibson och Huemer (2004), *Cavell and Literary Studies. Consequences of Skepticism*, red. Eldridge och Rhie (2011), *Stanley Cavell. Philosophy, Literature and Criticism*,

red. Loxley och Taylor (2011), David Rudrums *Stanley Cavell and the Claim of Literature* (2013), Wittgenstein and Modernism red. Lemahieu och Zumhagen-Yekplé, (2017), *Wittgenstein and Literary Studies*, red. Chodat och Gibson (2022) eller Erin Greers *Fiction, Philosophy and the Ideal of Conversation* (2023) – för att skrapa på ytan av en ca 35 år lång forskningstradition – så hade hon ju vetat att, nej, faktiskt *ingen* i Cavells efterföljd anser att ”ett korrekt bruk av språket utgör en garant för en realistisk syn på världen”. Inte heller Moi. ”Realism” som kunskapsteoretisk hållning är bara andra sidan av det skeptiska myntet som Wittgenstein och Cavell kritiserar, inget som deras vardagsspråksfilosofi eftersträvar. Den realistiska *anda* Cora Diamond skriver om i bland annat *The Realistic Spirit* (1991), och som Moi appellerar till, är något helt annat.

Mitt tredje och sista exempel är hämtat från Johannes Björks text om uppmärksamhetsekonomi. Den illustrerar ytterligare en problematisk tendens i antologin, nämligen att Rita Felski och Toril Moi buntas samman som *postkritik*. Det finns onekligen väsentliga likheter dem emellan, inte minst i kritiken av vad båda uppfattar som en hegemonisk och dogmatisk ”misstänksamhetens hermeneutik”. Men har man i sin egen akademiska uppmärksamhetsekonomi investerat i att följa Mois arbeten vet man att hon inte alls ser sig som postkritiker (se exempelvis Toril Moi, ”Respons: Hva er egentlig prosjektet i *Revolution of the Ordinary?*”, *Edda*, vol. 109, 2022:1, 52). Felskis Actor-Network-Theory-ramverk ligger också mycket långt från vardagsspråksfilosofin. Denna missvisande identifikation mellan Felski och Moi dras särskilt långt i detta bidrag, i vilket Björk därtill hävdar att ”[p]ostkritikens uppmärksamhet är en *antisystematisk men systembevarande och något närsynt form av positivism med ett mänskligt ansikte*” (s. 194). Detta häpnadsväckande påstående levereras i samma andetag som Björk beklagar att postkritiken slåss med ”missförstånd” och ”nidbild[er]” av den kritiska teorin (s. 194). Här infinner sig en oavsiktlig ironi.

Det är dock inte bara de Moi-kritiska bidragen i antologin som uppvisar en svag förtrogenhet med Moi och den vardagsspråkskritiska och vardagsspråksfilosofiska tradition hon tillhör. Faktum är att *inte något* av bidragen i denna antologi, inte heller de som följer Moi, går i dialog med denna tradition över huvud taget (även om namn som

Wittgenstein, Austin, Cavell och Diamond *nämns* på flera håll). Inte en enda referens till ett sådant arbete finns inom bokens pärmar (förutom Anna Möller-Sibeliuss inkorporerande av Olli Lagerspetz tankar om smuts – Lagerspetz är en wittgensteinsk filosof vid Åbo Akademi.)

Genomgående behandlas alltså Moi i denna antologi som en helt enastående och fritt svävande stjärna utan stjärnbilder när det gäller att närma sig litteraturen utifrån vardagsspråksfilosofisk horisont. Det är ungefär som om en antologi som tog avstamp i Jonathan Cullers tankar om dekonstruktion, i *On Deconstruction* (1982), inte skulle innehålla en enda text, med en enda not, som refererade till ett enda verk av Jacques Derrida eller Paul de Man – och som heller inte på minsta vis antydde att man läst dessa tänkare, eller förhållit sig till inhemsk eller internationell forskning om dekonstruktion. Det vore, tror jag de flesta skulle hålla med om, ett högst tveksamt upplägg. Det är därför svårbegripligt att man har funnit det helt i sin ordning att göra så här.

Nu ska man förstås ta i beaktande att antologin vill *två* saker: dels diskutera Moiss *Revolution of the Ordinary* (2017) och *Språk och uppmärksamhet* (2017), dels ”själva resonera kring vad litteraturläsning kan göra för människans uppmärksamhet i en fragmentariserad samtid där olika typer av nya medier ständigt pockar på vår tid och våra sinnen.” (s. 9) Man kan konstatera att antologin är som starkast när den ägnar sig åt det senare.

Så sammanfattningsvis: närmar man sig denna bok med en förväntan på en diskussion av Moi, som tar hennes filosofiska rötter och utgångspunkter på allvar, kommer man till stora delar bli besviken. Är man nyfiken på Moiss tankar om uppmärksamhet kunde man då hellre läsa nyutgåvan av *Språk og oppmerksomhet* på norska (2024) där Moi i ett förord klarar upp en hel del missförstånd om sitt tänkande om litteratur och uppmärksamhet – inte minst gällande idén om ett ”litterärt språk”. Acceperar man däremot att Moi mest fungerar som inspiration och språngbräda, och att antologin framför allt erbjuder skribenternas egna och självständiga reflektioner rörande litteratur och uppmärksamhet – ur en rad olika fruktbara teoretiska perspektiv och i förhållande till en rik uppsättning av olika frågor och material – så är boken mångfacetterad, välskriven och intressant.

Ingeborg Löfgren